

Kraków, 2021-02-22

prof. dr hab. Piotr Borek
Wydział Humanistyczny
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków
e-mail: piotr.borek@up.krakow.pl

Recenzja pracy doktorskiej mgr Justyny Kruk-Siwiec pt. *Chłopi w pamięci kulturowej szlachty polskiej. Studium źródłoznawcze na podstawie historiografii z lat 1550–1650*, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Wacława Waleckiego

Praca doktorska p. mgr Justyny Kruk-Siwiec poświęcona została rekonstrukcji wizerunku chłopów w szlacheckim piśmiennictwie historiograficznym okresu renesansu i baroku. Całość rozprawy badaczka podzieliła na kilka rozdziałów tematycznych, uwzględniając między innymi kryteria: temporalne (rozdział o wzorach etnicznych dla kreacji XVI- i XVII-wiecznych), biograficzne (partie o Marcinie Bielskim oraz Marcinie Kromerze) oraz problemowe (rozdziały o mitach: podboju, heroicznym, palemońskim; a ponadto fragmenty dotyczące cech specyficznych plebejuszy w narracjach historiograficznych i biblijnego uzasadnienia nierówności stanowej). Z punktu widzenia tytułowej „pamięci kulturowej” szczególnie wartościowe okazują się te rozdziały dysertacji, w których autorka dokonała sprobematyzowania nadrzędnego zagadnienia, gdyż pozwoliło to na uchwycenie cech stałych i wariantów w modelowaniu zbiorowego bohatera plebejskiego na przestrzeni wieku (1550–1650).

Doceniając wysiłek uporządkowania bogatego materiału (w sumie ponad osiemdziesiąt tekstów staropolskich, w tym spora część przekazów historiograficznych), chciałbym zauważyć, że rozprawa mogła mieć nieco inny kształt. Na przykład dwa rozdziały o kronikarstwie Bielskiego i Kromera można było połączyć i zbiorczo zaproponować podtytuł związany z „kontynuacją” owych

wzorów, o których p. J. Kruk-Siwienc napisala w częsci pierwszej. Byc moze jednak autorce zalezalo na wyeksponowaniu tych dwuch historiografow w odniesieniu do kreacji chlopow i stad zamysl ich odrębnej deskrypcji. Zwracam na to uwage, gdyz takie tytuly rozdzialow rozbijaja nieco spojnosć naukowego wywodu, w ktorym dominuje ujęcie problemowe i tematyczne. Druga istotna sprawa jest lokalizacja czastki zatytułowanej *Kim sa chłopi?* – pomieszczona zostala ona między wywodem o micie heroicznym a micie palemońskim. Lektura fragmentu prowadzi do wniosku, iz warto rozwazyć jego przesuniecie przed rozdzial o kontekstach biblijnych. To oczywiscie tylko propozycje, ktore mialyby na celu uspojnienie wywodu i wytyczenie jasnej linii interpretacyjnej.

Warto tez odnieśc sie do cezur temporalnych, ktore doktorantka przyjela w swojej pracy. O ile rok 1550 mozna wytłumaczyć rozkwitem renesansowego kronikarstwa (M. Bielski i M. Kromer), o tyle nieco trudniej przyjac date koncową, wytyczona przez autorkę na rok 1650. Mozna by zapytac, czy przekazy historiograficzne w drugiej polowie XVII stulecia nie wnosily zadnych nowych tresci do szlacheckiego postrzegania warstwy chlopskiej? Czy rzeczywiscie polowa „wieku rękopisow” to szczesliwie przyjeta cezura? Niestety w pracy nie znajdujemy dokladnego uzasadnienia tego wyboru. Kwestia to o tyle istotna, ze warstwa chlopska uaktywnia sie w czasie „potopu” (zob. prace A. Kerstena), jest tez „bohaterem” wielu narracji historycznych poswieconych wojnom polsko-kozackim w drugiej polowie stulecia, a potem jeszcze w XVIII wieku (na przyklad okres koliszczyzny). Wspominam o tych problemach, gdyz byc moze po dokladniejszym przeanalizowaniu wiekszej ilosci zrodel wnioski badawcze o chlopach w szlacheckiej pamieci kulturowej bylyby przynajmniej w częsci odmienne. Do tego jeszcze warto dodac memuarystyke, diarystyke jako wazkie przekazy historiograficzne, choc to zdecydowanie wykracza poza ramy i mozliwosci jednej rozprawy.

Jeśli przytaczam pewne mozliwe uzupelnienia materialowe oraz postuluję szerszy wycinek czasu dla zbadania nadrzednego zagadnienia, to staram sie tym samym uzmyslowic p. J. Kruk-Siwienc, ze temat wymaga dalszych rozpoznan i uzupelnien. Zdaje sobie zarazem sprawe z faktu, ze badaczka literatury dawnej

wykonała solidną kwerendę, zgromadziła kilkadziesiąt istotnych dla omówienia tematu przekazów źródłowych, a ponadto bardzo dobrze orientuje się w literaturze przedmiotu – dość obszernej w sumie, jeśli zważyć poboczność tematyki chłopskiej w dawnym piśmiennictwie.

Skoro mowa o stanie badań, to warto podkreślić fakt, na który zwróciła uwagę doktorantka, iż tematyka chłopska była od dawna uwikłana w kontekst polityczny. Zwłaszcza historiografia marksistowska poświadcza zainteresowanie tą tematyką, co było pokłosiem ideologizacji nauki o literaturze oraz związanej z tym promocji stanu chłopskiego. Jak zauważyła mgr J. Kruk-Siwiec, powojenna narracja w ocenie nizin społecznych wpisywała się w szerszą tradycję wartościowania chłopów. W tekstach staropolskich daje się uchwycić dwie postawy autorskie: obronną i opresyjną. Ten dualizm postrzegania i segregacji stanowej zdaniem autorki dysertacji okazuje się obrazem uproszczonym, ufundowanym na aksjologii dawnych pisarzy. Jak zauważyła doktorantka: „Segregacja ta, jak starano się wykazać na podstawie przytoczonych powyżej przykładów, utrudnia zrozumienie faktu, że przeważająca większość dzieł opisujących stan chłopski, lub szerzej – hierarchiczny model społeczeństwa, cechowała się przede wszystkim głęboką ambiwalencją” (s. 18). Autorka dystansuje się zatem względem czarno-białego modelu oceny historii chłopów, wskazując na szlachecki ekskluzywizm stanowy, który warunkował deskrypcję chłopów.

Samodzielność i dojrzałość badawczą mgr J. Kruk-Siwiec poświadcza dobór metodologii. W części wstępnej autorka pracy zaznaczyła, iż dla rozpoznania materiału historiograficznego z XVI i XVII w. o tematyce chłopskiej stosuje współczesne narzędzia metodologiczne, a dokładniej teorię pamięci kulturowej Jana Assmanna. Wydaje się, że tak profilowana interpretacja wybranych dzieł, ukierunkowana na zacieranie granic i opozycji między mitem a historią (celem wytworzenia specyficznej świadomości przeszłości), spełniła oczekiwania badawcze, dając nową propozycję eksplikacji nadrzędnego zagadnienia: „jak poszczególne mity fundacyjne przekładały się na dyskursywne konstruowanie wspólnoty pamięci” (s. 26-27). Co istotne, pamięć ta na przestrzeni lat ulegała zmianie, miała charakter

procesu, w którym narracje o przeszłości ulegały reorganizacji w powiązaniu ze zmieniającymi się oczekiwaniami współczesności. Zasadne przy tym wydaje się odejście doktorantki od teorii sarmatyzmu (jako metody), która zdaniem doktorantki wyczerpała możliwości poszerzenia rozpoznania tematyki chłopskiej w badaniach nad staropolską historiografią.

Próbując uchwycić najważniejsze merytoryczne zalety dysertacji, zwrócę uwagę jedynie na te, które w moim przekonaniu stanowią autentyczny wkład mgr J. Kruk-Siwiec do badań filologicznych i kulturoznawczych nad problematyką stanową w literaturze dawnej:

- wywiedzenie z *Annales* Jana Długosza kanonicznego modelu mitu lechickiego (wzorzec *tripartitionis* obejmujący obrońców, kapłanów i pracujących na roli), który w kolejnych dekadach ulegał modyfikacji w dziełach historyków i literatów;

- usunięcie chłopów lub ich protoplastów w kronice M. Bielskiego z mitycznej wspólnoty przodków (perspektywa ekskluzywizmu szlacheckiego uwypuklającego znaczenie mitu heroicznego);

- utożsamienie początków państwa lechickiego z mitem złotego wieku w przekazie kronikarskim M. Kromera (harmonijne funkcjonowanie w jednym organizmie protoplastów rycerzy i niższych warstw ludności);

- wniosek o nieodwoływaniu się do teorii podboju (zarówno u Bielskiego, jak i Kromera) jako prymarnej wersji prahistorii Polaków;

- powiązanie uprzywilejowanej pozycji herbowych z ideą biblijnej genezy poddaństwa chłopów, przez co realizowano funkcję integracyjną (włączanie nizin do dziejów narodu) z ekskluzywizmem (samoidentyfikacją szlachty z grupą mającą prerogatywy do sprawowania władzy);

- uzasadnienie niskiego statusu chłopów w narracjach historycznych renesansu i baroku (aspekt religijny – znaczenie klątwy Noego; aspekt funkcjonalny – trójpodział stanowy powiązany z zadaniami w społecznościach; aspekt negatywny – brak udziału w militarnych zasługach przodków przełożył się na brak wolności i przywilejów);

- wniosek, iż to wspólnota braci herbowej okazywała się „podstawowym adresatem, aktorem i wreszcie dyskursywnym beneficjentem omawianego tu modelu prahistorii” (s. 182).

- odmienność teorii etnogenetycznej skonstruowanej w przekazach Macieja Strykowskiego.

Zasadnicze wnioski przywołane powyżej stanowią pochodną dokładnych eksplikacji przekazów historiograficznych. Autorka bez wątpienia uzupełniła dotychczasową wiedzę nie tylko zakresie tematyki chłopskiej, ale również warstwy szlacheckiej, dla której ważnym elementem pamięci stanowej okazywał się mit rycerskich przodków.

* * *

Dysertacja doktorska *Chłopi w pamięci kulturowej szlachty polskiej. Studium źródłoznawcze na podstawie historiografii z lat 1550–1650* stanowi istotne dokonanie naukowe i zasługuje na wysoką ocenę. Rzetelność badawczą doktorantki poświadczają: znakomite kompetencje filologiczne (w tym na wyróżnienie zasługuje samodzielne tłumaczenie dzieł łacińskojęzycznych), umiejętność selekcjonowania materiału, samodzielność i wnikliwość sądów naukowych, umiejętne operowanie literaturą starożytną i europejską jako głównym kontekstem porównawczym dla staropolskiej historiografii.

Pod względem językowym oraz interpunkcyjnym praca została starannie przygotowana (odnalazłem zaledwie kilka potknięć w tym zakresie, co oznaczyłem na wydruku rozprawy).

Na koniec chciałbym zarekomendować do druku rozprawę *Chłopi w pamięci kulturowej szlachty polskiej. Studium źródłoznawcze na podstawie historiografii z lat 1550–1650*, gdyż jestem przekonany, iż książka (lub ewentualnie cykl artykułów na podstawie wybranych rozdziałów) spotkałaby się z żywym zainteresowaniem badaczy staropolskiej literatury, kultury i historii.

Wyrażając pozytywną opinię na temat rozprawy doktorskiej, wnioskuję do Rady Dyscypliny Literaturoznawstwo Uniwersytetu Jagiellońskiego o dopuszczenie p. mgr Justyny Kruk-Siwiec do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read "Prof. Bielecki", is written over a light blue rectangular stamp or watermark.